

**Pécsi Tudományegyetem
Művészeti Kar Doktori Iskola**

ILLÉS ESZTER

*II. Frigyes szerepe a fuvola irodalomban, a
kultúra-mecenatúra jelentősége a porosz
királyi udvarban*

DLA disszertáció tézise

Témavezető: Prof. Dr. Drahos Béla egyetemi tanár

2022.

1. A kitűzött kutatási cél rövid összefoglalása

A disszertáció célja egy egyedi, Magyarországon még mélységeiben nem tárgyalt viszonyrendszer ismertetése, a mecenatúra és az előadó-művészet kapcsolódásának részletesebb tanulmányozása és új tények feltárása a II. Frigyes porosz király hatására íródott művek bemutatása mentén. Az uralkodó kulturális örökségét képviselő két fő terület, egyrészt a kultúratámogató mecénási tevékenységének, másrészt a fuvolairodalomra, a fuvola fejlődésére gyakorolt történelmi jelentőségű hatásának összefüggéseit bemutató tudományos írás eddig még nem került publikálásra. A történelmi háttér, a gazdasági, társadalmi és kulturális környezet, a királyi család tagjainak és Nagy Frigyes művészszerető tevékenységének bemutatása mellett a mecenatúra történelmi típusainak az egyházi, a tradicionális, a bürokratikus és a piaci mecenatúra ismertetése által megvalósul a kitűzött kutatási cél.

2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, az anyaggyűjtés módszerének bemutatása és a kutatás meghatározó elemeinek felsorolása

A kutató munka folyamata több témakörre bontva haladt. A nyomtatott és elektronikus formában fellelhető forrásokat vizsgálva elsősorban német és angol nyelvű dokumentáció állt rendelkezésre.

A felvilágosodás korában a terjedő írástudásnak köszönhetően megnövekedett a sajtó jelentősége, a nyomtatásban megjelent értekezések szerepe. Ebből a korszakból fennmaradt tanulmányok és a hétköznapi élethez tartozó levelezések lényeges forrásként szolgáltak. II. Frigyes uralkodó különböző témákban számos levelezést folytatott, de a kutatások során Carl Philip Emmanuel Bach, Johann Sebastian Bach, Johann Joachim Quantz fennmaradt levelezése is segítette a vizsgálódás eredményességét. Forrásul szolgált többek között:

- Frigyes személyiségének, egyéniségének megismerésében fontos dokumentum legidősebb nővére, *Friderika Zsófia Vilma emlékirata*, melyben a lehető legaprólékosabban, a legőszintebben, ám igazán kifinomult stílusban

jegyezte le észrevételeit, emlékeit az uralkodó család mindennapjairól. Nagy Frigyes kedvenc nővére, Vilma örgrófnő kétségtelenül a 18. század egyik legfontosabb nőalakja, a felvilágosodás korának jelentős képviselője volt.

- 1736-ban feleségével új rezidenciába, Rheinsbergbe költözhetett a trónörökös. Ebben az évben írta első levelét Voltaire-nek, illetve II. Frigyes maga is feljegyzéseket vezetett. A hosszú éveken át tartó levelezésükből több kötetet is kiadtak.
- Nicolaus Harnoncourt, A beszédszerű zene, Utak egy új zeneértés felé 1988-ban magyar fordításban megjelent könyve, valamint Johann Joachim Quantz és Carl Philipp Emanuel Bach 'Versuch' tanulmányai meghatározó elemek voltak a kutatás során.

A kutatást meghatározó témakörök:

1. *A történelmi háttér és a korszak bemutatása*, a történelmi környezet feltárása és kellő részletességű ismertetése elengedhetetlen, hiszen a kultúra és a különböző művészeti ágak fejlődésére, vagy épp egy-egy hangszer kialakulására a történelmi és társadalmi körülmények sokszor jelentős hatást gyakorolnak.
2. *II. Frigyes személyiségjegyeinek feltárása*, amelyek a diplomáciai és gazdasági sikerekhez vezettek. A szüleihez, testvéreihez fűződő kapcsolat vizsgálata.
3. A disszertáció hangsúlyos része a közvetlen, avagy a *tradicionális mecénatúra bemutatása*: kiemelve a király egyidejűleg mecénás és művész szerepét, továbbá a történelem tükrében összefoglaló képet adni az adott kor zenei életének gazdasági, finanszírozási szokásairól.
4. *A klasszika korának bemutatása*, a zeneművészek juttatásainak, egy-egy muzikus „értékének”, a zenésztársadalom rétegeinek, az ünnepelt szólisták, a kedvelt zeneszerzők, a zenekari tagok helyzetének, az udvarok közötti regionális határvonalak összefüggésében.

5. Az *interpretáció*: A történelmi zenei előadásmódnak, az eredeti hangzásnak, az autentikus interpretációnak, a korabeli hangszereken való játéknak egyetlen célja volt úgy játszani a zenét, ahogyan azt a korabeli szerzők elgondolták. Az interpretáció kapcsán a régi - új hangszerek bemutatása mellett a témakörhöz szorosan kapcsolódik a notáció, a tempó és az artikuláció.
6. A vizsgált időszak, *II. Frigyes kora gazdag kultúrával* tette széppé, kellemessé a tudomány és a művészetek - köztük a zene - iránt érdeklődő, erre fogékony arisztokraták életét. A királyi és a nemesi udvar nem csak „élvezte” a művészet produktumait, hanem a főurak - tehetségükhöz mérten - maguk is játszottak hangszereken, önmagukat is szórakoztatva. Belülről fakadó igényük volt a nemes zenével, a magasrendű művekkel, gondolatokkal való foglalatosság, így válik érthetővé, miért áldoztak annyi pénzt zenekarokra és általában kultúrára.
7. *II. Frigyes és a művészetek*: már fiatalkorában megmutatkozott kultúra iránti rajongása. Tanulmányai során meghatározó volt a filozófia, a zene, a matematika, a történelem és az irodalom. Uralkodása alatt kora jeles tudósait hívta meg a berlini katedrákra, német és francia nyelvű lapokat alapított, Berlint a felvilágosodás központjává emelte, nevéhez fűződik többek között a berlini Opera megalapítása, a Tudományos Akadémia újjászervezése, az építészet és a kultúra találkozása lenyűgöző épületeinek, a Forum Friderizianumnak és a Sanssouci kastélynak a felépítése.
8. *II. Frigyes fuvola iránti rajongása*, zeneszerzői életművének részletes ismertetése és udvari zenészeinek hatása a fuvola irodalomra.
9. A *gáláns stílus megteremtésében kimagasló szerepet játszó zeneszerzők* (többek között: Johann Joachim Quantz, Carl Philipp Emanuel Bach, Franz és Georg Anton Benda, Johann Gottlieb és Carl Heinrich Graun, Johann Friedrich Agricola) munkássága; egy-egy remekmű zenei szerkezetének, felépítésének elemzése, keletkezésének története.
10. Johann Sebastian Bach és II. Frigyes 1747-ben, személyes találkozásának maradandó emléke a híres „thema regium”, és az ebből megszülető *Musikalisches Opfer* elemzése.

11. A *harántfuvola szerkezetbeli felépítésének*, változásainak, hangszer-történeti háttérének vizsgálata és korszak jellegzetes stílus jegyeinek kutatása, amelynek folyamatában elengedhetetlen és s talán a legrészletesebb forrásanyag Johann Joachim Quantz *Versuch einer Anweisung die Flöte Traversière zu spielen* címen megírt iskolája, melyet 1752-ben II. Frigyes királynak ajánlott.

3. *Eredmények*

A kor és a történések minden részletének ismeretében lehet megérteni II. Frigyes és elődei jelentőségét: a Brandenburgi választófejedelmek és a Hohenzollern dinasztia tagjai, III. Frigyes választófejedelem, I. Frigyes Vilmos és II. Frigyes munkássága tette lehetővé a régóta áhított egység létrejöttét, majd Poroszország európai nagyhatalommá való felemelkedését. II. Frigyes 'extravagáns' személyiségével, felvilágosult uralkodóként érte el gazdasági sikereit a porosz állam megszervezésében és modernizálásában.

A porosz királyi udvar nagyvonalú zenei élete, Berlin pezsgő művészi légköre új élményeket, új lehetőségeket nyújtott mindenki számára. A különböző művészeti ágak képviselői nagy hatást gyakoroltak egymásra, és bár II. Frigyes erős, határozott egyéniség volt - és ez a kultúra iránti ízlésvilágát és nézeteit is jellemezte -, mégis egy-egy hangverseny utáni vita hatására, vagy épp a világi filozófusok, irodalmárok könyveit olvasva az oly céltudatos nézetei formálódtak, és képes volt befogadni az új idők üzenetét, a felvilágosodás szellemét.

Művészi tevékenysége természetesen nem állja ki az összehasonlítás próbáját korának kimagasló zenészeinek hagyatékával, de gyakorlott előadóként és zeneszerzőként érezhető volt, hogyan szippantotta be személyiségét a korszak zenei forradalmának áradata. Bölcs patrónusként mindent meg is tett ennek a tünékeny zenei világnak a szinte szakrális tiszteletéért.

A fuvolairodalom szempontjából meghatározó ez a korszak, nemcsak a számos remekmű létrejötte, hanem a fuvolajátékmód fejlődésére szolgáló tanulmányok megszületésének tükrében is. A fuvola szerkezetbeli felépítésének és változásainak vizsgálatával több jelentős technikai újítás is a korszakhoz köthető, melyeknek más és más kiváltó oka volt; többek között a monumentális épületek tágas belső tereit meg

kellett tölteni hanggal, zenével, melyhez elsősorban megfelelő hangszerekre volt szükség. A harántfuvola - folyamatos technikai fejlődésének köszönhetően - nagyobb, színesebb dallamvilágával mind a kamara együttesekben, mind szólisztikus hangszerként vezető szerephez jutott.

Napjainkkal való összehasonlításban az a drámai különbség ötlik szemünkbe, hogy bár ma a kultúrához való hozzáférés esélye a 18-19. századhoz képest elképzelhetetlen módon megnövekedett, mégis a társadalom döntő többsége – Németh László kifejezésével – nem „nemes zenét” hallgat, hanem az úgynevezett „tömegkultúra” világában éli le az életét. A mecénások őszinte zenei érdeklődése - amely nem pusztán rangjuk reprezentációját szolgálta, hanem saját kultúra iránti elkötelezettségük kifejeződése volt – a korabeli zeneszerzők és muzsikusok egzisztenciáját döntően meghatározta. A zenészek mindennapjaikat arisztokraták és a király közvetlen közelében élték, bár quasi szolgaként, de gyakran egy „felvilágosult abszolút uralkodó” társaságában.

Frigyes egész életében pártolta a kultúrát, igaz, csak a francia kultúráért lelkesedett, a német irodalmat és művészeteket még csak figyelemre sem méltatta. Úgy vélekedett, a mívés művészetek kevés ember számára vannak fenntartva. Életét egyfajta kettősség jellemezte: felvilágosult uralkodónak tekinthető, kiemelkedő érdemei vannak a porosz állam megszervezésében, felvirágoztatásában és modernizálásában, azonban az apjától örökölt személyisége és a követni kívánt eszmék közötti feszültséget képtelen volt feloldani, a zenei ízlésében sem az előre mutató, új hangzást kedvelte, hanem elsősorban a konzervatív szerzeményeket részesítette előnyben.

Összegzésképp elmondhatjuk, hogy a porosz fejedelmek és a porosz királyok kultúra-, gazdaság- és hadseregpartoló politikája nélkül az európai kultúrtörténet jelentős csorbát szenvedett volna. Nagy Frigyes uralkodása, személyisége nagy hatással bírt a művészeti ágazatok fejlődésére. A fuvolazene iránti érdeklődésével, szeretetével, udvari zeneszerzőinek, muzsikusainak ösztönzésével jelentősen hozzájárult a fuvolairodalom magvas részének megteremtéséhez.

Bibliográfia:

- „...solange wir zu zweit sind” – (ford.: ...amíg kettesben voltunk.) Langen Müller kiadó, 2003., II. Frigyes porosz király és Vilma örgrófné levelezése
- On playing the Flute - Edward R. Reilly, 2001: Johann Joachim Quantz Versuch tanulmány fordítása, Második kiadás, Boston Northeastern University Press
- Hans Pleschinski, 2004: Voltaire und Frederick der Grosse Briefwechsel, Carl Hanser Verlag, München 2004.
- Voltaire - Friedrich der Große Briefwechsel, 2010, Deutscher Taschenbuch Verlag (Voltaire és II. Frigyes levelezése)
- Johann Sebastian Bach, 1985, Levelek, Írások, Dokumentumok. Zeneműkiadó Bp. p.184
- II. Frigyes Heinrich von Podewilshez, Levelezések Miniszterével, Potsdam 1749. máj. 22. Porosz titk. Állami Levéltár
- Cseh Géza: II. Frigyes porosz király levelei a J-N-Sz. Megyei Levéltárban, In: Zounuk, 2001/16.281-298.p.
- Kiss Albin 1902: II. Frigyes porosz király története, Pécs Taizs József Könyvnyomdája
- Niederhauser Emil 1976: Nagy Frigyes. Budapest, Akadémiai (Életek és korok)
- Wotquenne: Thematisches Verzeichnis der Werke von C. Ph. E. Bach, Leipzig 1905/ R 1964
- Mikoletzky, Hans Leo: Österreich. Das große 18. Jahrhundert. Wien – München, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1967.
- Sanssouci – Schlösser, Gärten, Kunstwerke – Potsdam 1978, Karl-Marx-Stad Druckhaus. 7. kiadás
- Székely András, 2011.: .Johann Joachim Quantz Fuvolaiskola, Argumentum Kiadó
- Mittenzwei Ingrid – Herzfeld, Erika, 1987: Brandenburg-Preußen von 1648 bis 1789. Berlin, Nation
- Asprey, Robert: Frederick the Great. The Magnificent Enigma. New York, Ticknor and Fields, 1986.

- Thomas Babington Macaulay, 1881: Nagy Frigyes, (fordította: Szentkirályi Móricz), Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
- Albert Quantz: Leben und Werke des Flötisten Johann Joachim Quantz, Berlin, 1877.
- Kothe Wilhelm, 1869: Friedrich der Grosse, als Musiker, sowie als Freund und Förderer der musikalischen Kunst, Braunsberg-Peters Editio
- Kedves Tamás: Zeneesztétika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997
- Norman Lebrecht, 2000: Művészek és menedzserek – avagy rekviem a komolyzenéért, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Georg Müller, 1932: Friedrich der Grosse seine Flöten und sein Flötenspiel, A Parryhysius, Berlin
- On playing the Flute - Edward R. Reilly, 2001: Johann Joachim Quantz Versuch tanulmány fordítása, Második kiadás, Boston Northeastern University Press
- Christoph Wolff, 1998: The New Bach Reader. W. W Norton, New York – London